

Zulayho MAJIDOVA,
Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail:zulayho@mail.ru

F.f.d, professor R.Saidova taqrizi asosida

PRINCIPLES OF PROVIDING COMMUNICATIVE SUCCESS IN DIALOGIC SPEECH

Annotation

This article is focused on the conditions of accomplishing the communicative success of dialogic speech in English and Uzbek languages and interpreting it correctly by illocutive and perlocutive methods. Also, the article comprises the ways of making communicative success by the maxims of Paul Grice and due to it, the principles of guaranteeing this success by the theory of J.Austin and peculiarities of their manifestation in English and Uzbek examples.

Key words: speech act, discourse, communicative success, implicature, semantic, semantic-syntactic unit, locution, illocution, perlocution, postulate, maxim.

ПРИНЦИПЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОГО УСПЕХА В ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы об условиях достижения коммуникативного успеха диалогической речи в английском и узбекском языках и его правильной интерпретации с помощью иллокутивного и перлокутивного метода. Также в статье говорится о способах осуществления коммуникативного успеха с помощью максимов Пола Грайса, соответственно этим, о принципах гарантирования успеха теорией Джона Остина, его особенностях проявляющиеся в различных дискурсах на примерах английского и узбекского языках.

Ключевые слова: речевой акт, дискурс, коммуникативный успех, импликация, семантико-синтаксическая единица, локуция, перлокуция, постулат, максим.

DIALOGIK NUTQDA KOMMUNIKATIV MUVAFFAQIYATNI TA'MINLASH TAMOYILLARI

Annotatsiya

Maqolada ingliz va o'zbek dialogik nutqning kommunikativ muvaffaqiyatini amalga oshirish hamda uni illokutiv va perlokutiv jihatdan to'g'ri talqin etish shartlari xususida fikr yuritilgan. Shuningdek, Pol Grays maksimlari va unga muvofiq holda kommunikativ muvaffaqiyatni ta'minlash tamoyillari, J.Ostin nazariyasi va uning ingliz va o'zbek nutqi turli diskurslarda namoyon bo'lishidagi o'ziga xos jihatlari xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: nutqiy akt, diskurs, kommunikativ muvaffaqiyat, implikasiya, semantic-sintaktik birlik, lokusiya, illokusiya, perlokusiya, postulat, maksim.

Kirish. XX asrning o'rtalariga kelib tilshunoslikka oid tadqiqotlarda "Nutq aktlari nazariyasi"ning yaratilishi ushbu sohaning yangi bosqichga ko'tarilishiga turtki bo'ldi va endilikda lingvistikaga semantika, pragmatika, diskurs deb atalgan yangi yo'nalishlar kiritildiki, ushbu yo'nalishlarning tilshunoslik va falsafa bilan bog'liqligi ularning ham qiziqarli ham murakkab jihatidir. Tillar insonlarning muloqot quroli ekan, bu ularning bir-birlarini tushunishlariga, ularning yetkazmoqchi bo'lgan fikrlarini oson anglab etishlariga xizmat qilmog'i lozim. Nutq bu muayyan qonun-qoidalarga amal qilgan holda til qurilmalari vositasida muloqot qilish shakli. Sodda qilib aytganda, nutq og'zaki yoki yozma shaklda so'zlar orqali gapira olish, o'z his-tuyg'ularini ifodalay olish qobiliyatidir. Og'zaki nutqsiz insonlar o'z fikr-mulohazalarini, muayyan axborotlarni tez yetkaza olmasa, yozma nutqsiz tarixda bo'lib o'tgan Voqealardan, ajdodlarning amalga oshirgan xatti harakatlaridan boxabar bo'la olishmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nutqiy kommunikatsiya tushunchalariga ta'rif berar ekanmiz, nutqning tabiati haqidagi zamonaviy tushunchalar rivojlanishi tarixi haqida to'xtalib o'tamiz. Nutqiy aktlar nazariyasi muayyan nutqiy akt modellari zamirida rivojlanib borganini alohida ta'kidlab o'tish zarur bo'lib, ushbu masala kommunikativ muvaffaqiyat tamoyillari tahlili uchun to'xtalib o'tishimiz kerak bo'lgan aspekti hisoblanadi. Samarali muloqot bu suhbat ishtirokchilarining bir-birlarini yaxshi tushunishlari hamda perlokusiya va illokusiya aktining o'zaro mos

kelishidir. Muvaffaqiyatli muloqot uning ishtirokchilarining umumiy nutqiy fe'l-atvorlari asnosida yuqori darajadagi mutanosiblikka ko'ra shakllanadi. Muloqot muvaffaqiyati mutanosiblik, kelishuv, o'zaro moslashish va qoniqish orqali namoyon bo'ladi "[1]. Ya'ni, muloqot mutanosibligi bu uning ishtirokchilarining shaxs sifatida takrorlanmas individ bo'lishlariga qaramay, bir-birlarini tushunishlari hamda so'zlovchi va tinglovchining qarashlari mos kelishidir.

Bizning fikrimizcha, muvaffaqiyatli muloqotning kaliti sifatida quyidagi qoidalarni e'tirof etishimiz mumkin: suhbatdoshga nisbatan do'stona munosabatda bo'lish, suhbatga qiziqish ko'rsatish, o'z fikrining samimiy ifodalanishiga e'tibor berish.

Tadqiqot metodologiyasi. Nutq vaziyatida kommunikativ intentsiyaning ko'ngildagidek amalga oshirilishi uchun so'zlovchi tinglovchiga do'stona va samimiy hurmat bilan muomala qilishi kerak. Har ikki suhbatdoshning xatti-harakatlari do'stona bo'lishi esa muloqotning muvaffaqiyat uchun asos vazifasini o'taydi. Dushmanlik kayfiyatidagi adresant va adresatning zada bilan yoki nomaqbul so'zlarni qo'llab, bir-birlariga nisbatan yoqimsiz muomalada bo'lishlari kommunikativ tanazzulga, boshqacha qilib aytganda, salbiy muloqotga olib keladi.

Tahlil va natijalar. Har qanday mavzu asosiga qurilgan suhbatga uning ishtirokchilari tomonidan qiziqish ko'rsatish esa tomonlarning bir-birlari haqida ijobiy taassurotlar olishiga zamin yaratadi. Har bir shaxs mukammal

tuzilgan xarakterni jamlagan o'ziga xos individ bo'lib, doim ham o'zgaralar bilan dunyo- qarashlari, qiziqishlari mos kelavermaydi. Bunday holatda o'rinni savol tug'iladiki, fikrlashi turlicha bo'lgan insonlar o'zlari istamagan mavzu borasida muloqot qilishga majburmi? Biz albatta bunday fikrdan yiroqdamiz va hech bir shaxsni o'z irodasiga qarshi zo'raki suhbatdoshlari bilan muloqot qilishlariga majbur deya olmaymiz. Biroq suhbatning har ikki tomon yodida yoqimli tarzda eslab qolinishi hamda so'zlovchi va tinglovchining kelgusida ham ijobiy muomala bo'lishlarini ta'minlash uchun ularning har ikkisi ham bir-birlariga hurmat ko'rsatgan holda uzatilayotgan fikrga nisbatan tolerantlik, ya'ni sabr ko'rsatishlari maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Muvaffaqiyatli kommunikasiyaning uchinchi tamoyili o'z fikrini samimiy ifodalash bo'lib, respientning qabul qilingan fikrni istalgan tarzda talqin qilishi uchun produsient uni samimiy tarzda ifodalashi, ya'ni yolg'on ishlamay, ortiqcha mulozamatlarsiz ifodalashi ayni muddaodir. Sababi illokusiyani to'g'ri anglashni ta'minlash uchun ikkinchi muloqot ishtirokchisining karakter-xususiyatini hisobga olish, "Uning o'rinda bo'lganimda men qay tarzda tushungan bo'lar edim?" degan savolni o'rtaga qo'yishi lozim. Bunday tashqi ekstralingvistik omillarni yodda tutgan holdagina muvaffaqiyatli muloqotni amalga oshirish mumkin.

Nutq aktlari nazariyasining dastlabki tezisi gapning taklif mazmuni va uning ifodalovchi vazifasini farqlashdan iborat bo'lib, xuddi shu taklif mazmuni turli xil nutq aktlarini berib, turli xil tasviriy funksiyalar bilan birlashtirilishi mumkin. Masalan: "Siz ertaga biznikiga kelasiz." jumlasini buyruq ohangida yangrab, biroq qat'iylik bilan aytilgan bo'lsa, "Ertaga bizni ko'ring." kabi nutqiy akt esa yumshoq ohang bilan taklif ma'nosini nazarda tutadi. Shuni ta'kidlash kerakki, gapda hech qanday taklif mavjud emas, bu atama faqat gap mazmunining semantik rejasini anglatadi: "faqat uning ma'nosi va ma'noning ba'zi komponentlari taklif bo'lishi mumkin: ba'zi qismlari jumla takliflarni ifodalashi mumkin." Nutq aktlari nazariyasi jumlaning xususiyatlarini (mantiqiy-semantik tuzilma sifatida) o'zida mujassamlashtirgan va u amalga oshirilgan inlokutiv harakatning xususiyatlarini o'z ichiga olgan holda taklif shaklida bo'lmay turib ham taklif ma'nosini bera oladi. D. Gordon va J. Lakoff gapning kodlangan tasviriy kuchi bilan uning formal sintaktik konstruksiyasi o'rtasida yakkamayakka muvofiqlik bor, deb hisoblaydi[4]: Gapning kodlangan tasviriy kuchi ma'no postulatlarini deb ataladigan so'z yordamida gapning rasmiy tuzilishi ma'nosidan kelib chiqadi. Muammoga yana bir yondashish, ifodalovchi kuch jumlaning mantiqiy tuzilishida bayonning bevosita maqsadini aks ettiruvchi predikat shaklida kodlanganligini nazarda tutadi. Misol uchun, bunday mantiqiy talqinda berilgan "Oynani yoping" jumlasini "xohlayman" predikatini o'z ichiga oladi va kengaytirilgan shaklda quyidagicha ko'rinadi: "Men derazani yopishingizni xohlayman." Diametrik ravishda qarama-qarshi

qo'yilgan nuqtai nazar yangi ma'lumot berishi ham, bermasligi ham mumkin[3]. Muammo bo'yicha bir va boshqa nuqtai nazarni tasdiqlovchi misollar topiladiki, u bo'yicha bir va boshqa nuqtai nazarni tasdiqlovchi misollarni berib o'tamiz. Ikkinchi turdagi nutq qo'llanilishini o'rganish bilvosita nutq aktlari nazariyasini yaratishga olib keldi, u to'g'ridan-to'g'ri so'zma-so'z ma'nodan to'g'ridan-to'g'ri nutq ma'nosiga tarjima qilish naqshlarini ko'rib chiqadi. Har qanday nutqiy akt adresatning ma'lum bir modeli uchun mo'ljallangan va bu uning samaradorligining muhim shartlaridan biridir. P.Grays tamoyillari - bu adresatning kommunikativ manfaatlarini uning mumkin bo'lgan "nutq agressiyasi" dan himoya qiladigan o'ziga xos "himoya kompleksi"dir. Pol Grays ishlab chiqqan dastlabki 5 postulat keyinchalik 4 ta asosiy Maksimga bo'linib, ular asosiy tamoyil - "hamkorlik tamoyili" - qabul qilingan maqsad va suhbatning yo'nalishiga mos keladigan nutq aloqasiga hissa qo'shish talabiga bo'ysunadi[7]. Bunga to'rtta Maksim bo'ysunadi: ma'lumotlarning to'liqligi Maksimi, sifat Maksimi (to'g'risini aytg!), dolzarblik Maksimi (mavzudan chetga chiqmang!), uslub Maksimi (aniq gapiring!). Murojaat qiluvchi va oluvchi o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi bir xil darajada muhim tamoyil - bu nutq odobi sohasiga tegishli bo'lgan xushmuomalalik tamoyili. Xushmuomalalik maksimlarining o'ziga xos xususiyati shundaki, nafaqat ularning buzilishi, balki tirishqoqlik bilan rioya qilish ham noqulaylik tug'diradi. Kommunikativ kod har qanday qoidalarga to'plami kabi faqat ongli va qasddan nutq harakatlariga taalluqlidir. U, bir tomondan, nutq (illokutiv) kuchlarni, ikkinchi tomondan, taklifning mazmunini tartibga soladi.

Muvaffaqiyatli muloqotga erishish va tobora murakkablashib borayotgan inson faoliyatini muvofiqlashtirish uchun insonlarning kommunikativ (og'zaki) xatti-harakatlarini tartibga solish uchun muloqot holati bilan bog'liq holda til birliklarining pragmatik xususiyatlarini ham hisobga olish kerak. Har qanday kommunikativ muvaffaqiyatni amalga oshirish uchun kommunikatorlar ma'lum bir til vositalaridan foydalanadilar, ularning tanlovi ular joylashgan kommunikativ vaziyat bilan belgilanadi. Tilni to'g'ri tushunish ingliz tilida so'zlashuvchi lingvomadaniyatda direktivlikni ifodalash demakdir, aks holda pragmatik noqulay oqibatlariga duch kelish mumkin. Kommunikativ vaziyatni tashkil etuvchi narsa haqidagi fikrlarning plyuralizmi nutq aktlarining tasnifida ajratilgan nutqiy harakatlar soni, nutqiy harakatlarning turli sinflarining o'ziga xos xususiyatlari kabi parametrlarda farq qiluvchi ko'plab tasniflarining paydo bo'lishiga olib keldi.

Xulosa qilib aytganda, samarali muloqotga erishish uchun Grays tomondan taklif etilgan qoidalarga amal qilgan holda, kommunikantlar o'zaro hurmat, tolerantlik hamda suhbatga qiziqish ko'rsatib muloqot qilishi muvaffaqiyat kaliti bo'lganligi uchun maqsadga muvofiq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Сearле Ж., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов //Новое в зарубежной лнгвистике. – 1986. – Т. 18. – С. 242-263.
2. Hymes D. et al. On communicative competence //sociolinguistics. – 1972. – Т. 269293. – С. 269-293.
3. Rasulova M.I. The basis of lexical categorization in linguistics. Tashkent: Fan. 2005.
4. Rosaldo Michelle Z. The Things We Do With Words: Ilongot Speech Acts and Speech Act Theory in Philosophy // Language in Society. 1982. № 11. P. 203–237
5. Sbisà M. Speech act theory //Key notions for pragmatics. – 2009. – Т. 1. – С. 229-344.
6. Vassilyeva O. V. Акт коммуникации как ключевой аспект в исследовании межличностного речевого общения //Европейский журнал гуманитарных и социальных наук. – 2020. – №. 3. – С. 146-150.
7. Thomas J. Cooperative principle //Concise Encyclopedia of Philosophy of Language, Peter V. Lamarque, 1997: Philosophy of Language. – 1997. – Т. 1. – С. 393.